

Bak Zoltán, a szűrszabómester

A népművészeti örökség számos olyan tárgyat, díszítési technikát, formát foglal magában, amelyek a magyarság önazonosságának a népi kultúrában gyökerező alkotórészei. A *szűr*, főleg az úgynevezett *cifraszűr* zsúfolt, ám dekoratív minatvilága, színrendje, társadalmi státuszszerepe miatt a nemzeti szimbólumaink meghatározó elemévé emelkedett. A szűr szó jelentése kettős tartalommal bír. Elsősorban magát az anyagot, a szűrposztót jelentette, rackajuh szőréből készült durva vízhatlan anyag. Festetlen. Színét a természet szolgáltatta, a juhok szőrének a színe. Ez alapján lehetett barna, sűrke, fekete és fehér. A szűrposztóról már a középkorból is találtak feljegyzést, amikor a szűr szó a sűrke posztót is jelentette. A magyar nyelvben a kifejezés a viseleti darabot, a szűrposztóból készült kabátfélét is jelenti. E ruhaféléről a XVI. században tesznek említést először.¹

A szűr alapanyaga tehát gyapjú szűrposztó. A megszőtt gyapjúanyagot úgynevezett kalólmalmokban kallózással, más szóval ványolással készítették, majd keretre feszítették és úgy szárították, miáltal a posztó vízhatlanná, sűrűvé és keménnyé vált.²

A szűrt több darabból állítják össze, úgymint: *elej*, *oldal*, *gallér*, *álló gallér* vagy *nyak*, *ujja* és *alja*. A nagy négyszögletes gallér két alsó, lelógó sarkát egy-egy korong, a *csücskő* díszíti. Az oldalrészre több darabból (háromból) is állhat: *oldal* (a legalsó rész), *aszaj* (a középső, gyakran a szűr–cifraszűr leggazdagabban díszített része) és a *pálha* (ami a hónaljrése a ruhának).³

Ezt a ruhadarabot panyókára vették fel, a vállukra terítették, a kezüket nem dugták be az ujjába. Az ujját gyakran *befenekezték*, tulajdonosa tárolásra használta. Az elején található csattal rögzítették magukon.

A szűr fajtái az alábbiak. *Nyakas szűr* (négyszögletes gallérja fölé kis álló gallér került); *nyakatlan szűr*, más néven *magyaros szűr* (az eleje kihajtós, dupla); *szecces szűr* (az eleje nem ér össze, dupla és kihajtós); *köpönyegszűr* (dunántúli juhászok viselete); *kerekgallérú szűr* (felülthető hosszú ujjá van, néha bevarrták, de fenekes ujjúra nem készítik); *fenekes ujjú szűr* (pásztorok, gulyások és kondások hordták, már eleve befenekelt ujjal készítik a szűrszabók); *váltóba varrott szűr* (vásári eladásra készült szűrnek volt a neve); *csillagos szűr* (az elejére hímzett csillagokról kapta a nevét a matyóknál); *szürkabát* (kabátszerű, elől öszszegombolható); *bundára való szűr*.⁴

A szűröket a XIX. század elején kezdték díszíteni. Az első díszítmények színes posztócsíkok voltak, majd egyre gazdagabban, egyre nagyobb felületre rátét vagy hímzés került, amit a köznyelv cifraszűrként ismer.⁵

A cifraszűr jellegzetes magyar viselet, a magyarlakta területek ruhadarabja, ami első-sorban a parasztság és a pásztorok körében volt kedvelt, melyet a felsőbb társadalmi osztályok illetlenül díszesnek és finomnak ítélték, ezért készítését és viselését 1870 körül betiltották.⁶

1 Gáborján Alice: Népviseletek. I. A szűr. Budapest, 1977. 3–4.

2 <http://www.neprajz.hu/cifraszur/html/alapanyag.html> (2016. 02. 26.)

3 Gáborján Alice: Szűr. In *Ortutay Gyula* (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon. V. Budapest, 1982. [127–129.] 127.

4 Gáborján A. 1982. 127–129.

5 Gáborján A. 1977. 6.

6 Gáborján A. 1977. 7.

Győrffy István a cifraszűröket, díszítésük alapján négy csoportra osztotta: alföldi (kunsági, debrecen–hajdúsági, békési, bihari), erdélyi, felföldi (matyó, egri), dunántúli (somo gyi, veszprémi, bakonyi).⁷

A technológia szerint lehetett: hímzett, rátétes és vegyes.⁸

A Hajdú-Bihar megyei születésű, jelenleg Legyesbényén alkotó Bak Zoltán a *rátétes szűrök* készítésének a mestere.

Balmazújvároson egy gazdálkodó paraszti családban látta meg a napvilágot 1962-ben. Tanulmányait a debreceni Lilla téri általános iskolában kezdte, majd ugyanott a KLTE Gyakorló Gimnáziumban, később a nyíregyházi Tanítóképző Főiskola testnevelés–földrajz szakán folytatta. Aki ismeri, tudja, hogy sok minden érdekli. Kielégítve sokrétű tudásvágyát, a megszerzett tanári diploma mellé elvégezte a Faipari Technikumot, és mindezek mellett a kézművesség is az élete része volt.

A szűrrátéttel fiatal korában, 1974-ben ismerkedett meg az általános iskolai évei alatt, a debreceni Úttörőház kézműves szakkörében. A kíváncsiság és az alkotás öröme volt az, ami először megragadta és már gyerekként is marasztalta ennél a népi díszítőművészeti ág nál, kézműves tevékenységnél. Édesapja kárpitos volt, édesanyja varrónőként dolgozott, így a szerszámok nem voltak ismeretlenek, a kézművesség természetes volt számára.

Tehetsége már az általános iskolai évei alatt szembe tűnt tanítójának, Mészáros Gyulánénak, akit a mai napig az egyetlen mesterének vall. Ő volt az, aki a két szakköri év alatt megmutatta az alapokat, rávezette az alkotás örömére. Ezt követően teljesen autodidakta módon képezte magát. Belemerült a szűrkészítés múltjába. Szinte minden szakirodalmat elolvasott. Az Alföld múzeumait végigjárva kereste a mintáikat, a már kész szűrökről lenézte a fortélyokat, minden megjelenő, témába vágó újságcikket beszerzett és megőrzött. „Bibliája” a Győrffy István által írt, *A cifraszűr* című könyv, amely a mai napig segíti a munkáját.

A gimnáziumi évek alatt tovább készítette a rátétes szűröket. Folyamatosan, saját erejéből bővítette tudását. Az idő teltevel egyre tökéletesedett technikai szakértelme, jártassága. A főiskolai évek alatt kapcsolatba került a nyíregyházi Díszítőművészeti Stúdióval és annak vezetőjével, dr. Puskásné Oláh Júliával, akinek a mai napig hálával és köszönettel adózik. Ő vette szárnyai alá, támogatva terveit, kiállt mellette mind emberileg, mind szakmailag. Ott végezte el a szakkörvezetői vizsgát, kiállításokon, bemutatókon vett részt, szakkört vezetett.

A kiállításokon, pályázatokon elért eredmények megerősítették abban, hogy érdemes tovább dolgoznia. Többet, jobbat, szebbet és leginkább mást akart csinálni. Megtörni az akkori trendet, formálni, újítani a háziipari szövetkezet által nagy tételben gyártott egyen- termékeket, csinálni valami olyat, ami az ő szemléletét és lelkületét tükrözi.

Csak rátétes szűröket készít. Ahogy ő fogalmazott: „*meddő kísérlet*” volt őt arra tanítani, hogy olyanokat készítsen és úgy dolgozzon, mint a jelenkor példaképe, Porkoláb Ferenc és a többi mester. Próbálták „*beléverni*”, de ez nem sikerült. Lázadó, mind a jelleme, mind a munkái. Szabad szellemmel, szabad vonalvezetéssel, letisztultan, de mégis lágyan, nagy felületeket légiesen kitöltve, a régít megújítva alkot, saját gondolatait, ízlésvilágát beletéve, a régít újjá formálva.

7 Gáborján A. 1977. 7.

8 Gáborján A. 1982. 127–129. A témához lásd még például: Bartha Júlia: Népviselet a nagykunságon. Debrecen, 2010.

Munkájában és stílusában nagy változást hozott az 1983-ban a debreceni Déri Múzeumban végzett gyűjtése, ahol megtalálta a fekete alapon fekete rátétes *bihari szűrt*. Mivel abban az időben nem volt még igény ilyen mértékben a szűrre mint viseletre, értelemszerűen terítőkön, párnákon, kisebb tárgyakon kezdett el kísérletezni.

Fekete alapon fekete rátétes szűrök
(Faragó Mária felvétele)

Tarisznya azonos színű alapon, azonos színű rátétes díszítőmégnyel (Faragó Mária felvétele)

A fekete alapon fekete rátétes szűr hozta meg számára az újítás lehetőségét dr. Puskásné Oláh Júlia szakmai támogatása mellett előtérbe kerültek az azonos színű alapon, azonos színű rátéttel való díszítmények. A szakmai sikereket meghozta számára a Mesterségek Ünnepeén történő első bemutatkozás (1986), a BNV-n való kéthetes részvétel (1988), a Gellért Szállóban tartott bemutató (1993), s aztán sorban a többi kisebb rendezvény is.

Hosszú folyamat volt és nem zökkenőmentes, amit az azonos színű alapanyaggal és rátét-díszítményekkel érzései, tudása alapján létrehozott. A szakmai rendezvényeken való megmutatkozások igazolták: mindkét oldalon (szakma és vásárló közönség) elfogadásra találtak a munkái. Mind a

mai napig büszkeséggel tölti el az, ha egy másik alkotónál láthatja az alaptextília színével azonos színű rátétes munkákat, melynek elindítása neki köszönhető.

Szűrjei készítésénél eleinte még elfogadott terveket, de manapság saját maga tervezi meg azokat. Meghallgatja a kívánságokat és azokat beleépítve álmódja meg a munkáit.⁹

Közben kialakult a rá jellemző, saját stílus, melynek jegei nagyban eltérnek a kortárs rátéteszűrkészítő-mestereiétől. Maradtak az alapmotívumok, de a szerkesztési mód más lett, mint a többi szűrkészítőnél.¹⁰ Kedvenc mintája nincs, folyamatos kísérletezésben dolgozik. A legtöbbet használt motívuma a szegfű, melyből többfélétt készít. A tulipánformát, tulipánmotívumot nem igazán szereti, de munkáiban ez is fellelhető.

A korán megmutató tehetsége és az addigi munkássága elismeréseként, 1986. augusztus 20-án vehette át *A Népművészet Ifjú Mestere* címet.

9 Az első szűrjére a 2014-ben történt beszélgetésünk alkalmával így emlékezett vissza: „Igen, amit nem én terveztem, de én csináltam. Technikailag szörnyű, és hadd ne mondjam, hogy milyen...”

10 „Más aggyal, más fejjel. Már a stílus miatt is. Kevesebb cakkot használtam. Sokkal több egyenest” – mondta e sorok írójának 2015-ben.

A szűr készítése az 1990-es évekig főfoglalkozása volt. Mellette tanított, szakkört vezetett, művelődési házat irányított. Majd az 1990-es években begyűrűző gazdasági válság a kézműveseket is elérte, kedvezőtlenül hatott a szűrkészítő mesterségére is. A megrendelt és az elkészített szűrjeinek száma csökkent. Megélhetését más munkákkal volt kénytelen pótolni. 2005-től ismét csak és kizárólag szűrkészítéssel foglalkozik, azzal, amit szeret, ami igazán boldoggá teszi. Ez időtől kezdve nevezhetjük őt szűrszabónak és nem csupán szűr-rátét-készítőnek. Belemerülve újra a szakirodalomba és a technika által ma már könnyebben hozzáférhető múzeumi anyagokba,¹¹ folytatta a megkezdett utat. Számtalan tájegység, motívum, színvilág teszi próbára minden alkalommal, mindig felfedez valami újat, ezekből kap újabb és újabb ihletet és ötletet elkészítendő munkáihoz.

Készítményei közt vannak kunsági, debreceni, hajdúsági, hortobágyi és bihari szűrök. Fontosnak tartja, hogy a megrendelő igényeit úgy igazítsa, hogy azok minden esetben találkozzanak a hagyományokra építő saját elképzeléseivel. Odafigyel a hordhatóságra, az anyagminőségre. Ezért a legalkalmasabb posztókészítőt kereste meg. A szűrposztónak vastagnak, tömörnek, sűrűnek kell lennie, e megfelelő minőségű alapanyagot Erdélyből, Kibédről szerzi be, Szilveszter László több generáció által örökölt és továbbvitt posztóüzeméből. Kérésére kétszer is ványolják az anyagot, így lesz megfelelő a szűr elkészítéséhez. A rátéthez a posztót

*Készülőben a rátétes szűr, Bak Zoltán munka közben
(Faragó Mária felvétele)*

a gépi szövés technika nem teszi alkalmassá (laza szálszerkezete, szövése miatt könnyen foszlik), ezért helyette a filc, préselt gyapjú, viszkóz alapanyagot használja.

Bak Zoltán a viseletkészítő (szűr) foglalkozási ágban 2017. június 15-én vehette át a *Népi Iparművész* elismerést. A hosszú évek alatt, amióta intenzíven foglalkozik a szűr készítésével, több mint száz darabot készített. Megszaporodott a szűr iránti kereslet, általában 1–1,5 évre való előrendelése van. Egy szűr átlagos elkészülési ideje 1,5–2 hónap.

A kiállítási bemutatókhoz a tulajdonosoknál lévő szűröket kapja meg rövid időre. Az országosan megrendezésre kerülő kiállításokon, pásztortalálkozókon minden évben részt vesz.¹² Számos helyen, népművészeti rendezvényen, fesztiválon mutatja meg tudását, bevezeti az érdeklődő közönséget a szűrszabóság munkafolyamataiba.

11 Digitalizált képek, múzeumi gyűjtemények, tárgyak.

12 Kihajtás, Gulyás Verseny, Szürke Marha Fesztivál, Lovas Napok, Patkós Csárda Betyártalálkozó, Behajtás – Hortobágy; Behajtás – Hajdúnánás; Cifraszűrös Találkozó – Hajdúböszörmény; „Kitesszük a szűrét” kiállítás – Berettyóújfalú; Betyártalálkozó – Jászberény.

Az elért szakmai elismerések, a kapott vélemények és tanácsok Bak Zoltánt megerősítik abban, hogy érdemes és kell folytatni ezt a munkát. Az országos pályázatokon elnyert számos díja visszaigazolása annak, hogy alkotásai milyen szakmai színvonalat képviselnek.

Negyvenöt éves kézműves múlttal rendelkezik. Tizenkét évesen ismerkedett meg a mesterséggel. Vele született képességeit, készségeit erősítve, folyamatos tanulás mellett képezte magát, sajátította el tudását. Munkái a kiemelkedő tudás bizonyítékai. Ha egy szóval kellene jellemezni, annyit mondhatunk rá: őstehetség.

Bak Zoltán szűrjeinek készítése egyedi, színvilága mértéktartó, a rátétes díszítmények tökéletes harmóniát képeznek a szűrposztó alapszínével. A szűr megmunkálása, kivitelezése a legapróbb részletekben is rendkívüli művességről és igényességről tanúskodik.

Bán Andrea

Népdalgyűjtés göröngyös utakon

Papp János élete és munkássága

Debrecenben élő és tevékenykedő népzeneesként, kutatóként és pedagógusként is érdeklődésem fókuszába került a Hajdúság vokális népzeneje. A témában való elmélyülés érdekében többirányú kutatásba kezdtem. A publikált hajdúsági dallamok összegzése és elemzése után az olyan népzenei gyűjtések áttekintését tűztem ki célul, amelyek különböző intézmények archívumaiban lelhetők fel. A gyűjtések összegzéséből kirajzolódik, hogy a Hajdúság területén népzenei tárgyú vizsgálatokat végző kutatók sorából Papp János emelkedik ki, a legrészletesebb feltáró munka az ő nevéhez köthető. Papp János gyűjtései mind mennyiségi, mind területi szempontból egyedülállóak, a hagyatékában található gyűjtemény alkalmas arra, hogy reprezentatív módon bemutassa a hajdúsági népdalkészletet. A precíz szakmai munka részleteiről és magáról a gyűjtőről a szakirodalomban igen nehéz információt találni. Fontosnak tartom, hogy egy ilyen nagy ívű kutatómunka hátterét is megismerhessük, ezért tanulmányomban Papp János életútját és munkásságát mutatom be.

CSALÁDI HÁTTÉR

Papp János (teljes neve: Papp János István) 1928. július 23-án látta meg a napvilágot Nyírábrányban, hatgyermekes földműves családban.¹ Édesanyja Tanka Anna, édesapja id. Papp János, aki néhány évig Kanadában dolgozott. Id. Papp János az ott összegyűjtött pénzből, Magyarországra hazatérve, 23 hold földet vásárolt, ezt követően a család ezen a területen gazdálkodott. A hat gyermekből kettő érte meg a felnőttkort: János és az egyik nővére.

¹ Papp János életrajzát és tudományos tevékenységének adatait önéletrajzaiból, publikációs jegyzékeiből tudtam rekonstruálni (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára 304/2018.). További információkat Papp János családtagjaitól: lányától, Papp Edittől és özv. Papp Jánosné Sáfrány Évától kaptam. Segítségüket ezúton is köszönöm.